

DE PASTORALE BRIEVEN

Sinds de 18^e eeuw gebruikt men voor de twee brieven aan Timoteüs en de brief aan Titus de naam ‘pastorale brieven’, dit vanwege de pastorale of herderlijke inhoud ervan. In de brieven wordt veel geschreven over wat we tegenwoordig ‘pastors’ noemen (opzieners, diakenen, oudsten), hoe zij hun taken moeten volbrengen en aan welke voorwaarden zij moeten voldoen om in het ambt te staan. In onze Bijbel staan de drie brieven in volgorde van afnemende lengte. In welke volgorde Paulus ze geschreven heeft, is niet zo duidelijk. Meestal nemen onderzoekers aan dat de brief aan Titus het eerst geschreven werd omdat de kerkstructuur in de brief het minst uitgewerkt is. De tweede brief aan Timoteüs zou de laatste zijn, omdat Paulus het daarin over zijn levenseinde heeft.

De adressanten

Timoteüs was de zoon van een Griekse vader en een joodse moeder. Dat betekent dat hij eigenlijk joods was, en daarom ook besneden kon worden. Dat was blijkbaar bij zijn geboorte niet gebeurd, maar Paulus zorgde ervoor dat het alsnog gebeurde zodat Timoteüs toegang kreeg tot joodse kringen. Dat gebeurde tijdens Paulus’ tweede zendingsreis, tijdens dewelke Timoteüs zijn reisgenoot was. Op de derde zendingsreis heeft Timoteüs Paulus weer ontmoet in Efeze en Troas. Paulus heeft verschillende van zijn brieven tijdens de tweede en derde zendingsreis geschreven in aanwezigheid van Timoteüs.¹

¹ ‘Mijn kind’: Tit.1:4. Besnijdenis Timoteüs: Hand.16:3. Ontmoeting Efeze en Troas: Hand.19:22; 20:4-6. Brieven: Rom.16:21; 2 Kor.1:1; Fil.1:1; Kol.1:1; 1 Tess.1:1; 2 Tess.1:1; Filem.1.

Titus wordt vermeld in de brief aan de Galaten en Korintiërs, maar niet in Handelingen. Paulus schrijft hem aan met “mijn waarachtig kind in ons gemeenschappelijk geloof”, wat erop wijst dat hij door Paulus tot bekering is gekomen. Uit de brieven blijkt dat hij Paulus vergezelde op diens reis naar Jeruzalem. Anders dan Timoteüs was Titus een Griek, en hoefde die zich dus niet te laten besnijden. We vinden hem vooral bedrijvig in de gemeente van Korinte. Hij heeft ook de ‘tranenbrief’ aan de Korintiërs gebracht. Uit de brief aan Titus leren wij dat Paulus met Titus in Kreta was en hem daar heeft achtergelaten om orde op zaken te stellen, om ook oudsten aan te stellen.²

De inhoud

In de eerste brief aan Timoteüs wordt gewaarschuwd tegen dwalingen. Dan volgen aanbevelingen over hoe te bidden, wat de plaats van de vrouw is, aan welke voorwaarden opzieners en diakenen moet voldoen en aanwijzingen hoe weduwen, oudsten en slaven zich horen te gedragen. Ten slotte wordt gewaarschuwd voor de gevaren van rijkdom.³

In de tweede brief worden de vermaningen meer persoonlijk tot Timoteüs zelf gericht. Paulus moedigt hem aan standvastig te blijven, het lijden te aanvaarden de juiste leer te bewaren en door te gaan met het onderrichten van anderen.⁴

In de kleinere brief aan Titus wordt deze belast met het aanstellen van oudsten, wordt twee keer kort ingegaan op dwaalleraren, en wordt een reeks aanwijzingen gegeven voor het gepaste gedrag van oude mannen en vrouwen, jonge mannen en vrouwen, en slaven. De brief sluit af met een aanmoediging om goede werken te betrachten.⁵

2 Vergezelt Paulus: Gal.2:1. Niet besneden: Gal.2:3. Bedrijvig in Korinte: 2 Kor.9:6, 16-24. Tranenbrief: 2 Kor.7:8, 13. Kreta: Tit.1:5.

3 Dwalingen: 1 Tim.1:3-11; 4:1-16. Categorieën gelovigen: 1 Tim.2:1-3, 8-15; 3:1-12; 1 Tim.5:1-6:2. Rijkdom: 6:3-19.

4 Aanbevelingen: 2 Tim.1:3-18; 2:1-13. Dwaalleraren: 2:14-3:13; 3:13-4:8.

5 Dwaalleraren: Tit.1:10-16; 3:9. Oudsten: Tit.1:5-9. Allerlei aanwijzingen: Tit.2:1-9. Goede werken: Tit.3:1-11.

Pseudepigraphen?

De stijl van de drie brieven is dezelfde, zij moeten door dezelfde auteur zijn geschreven. Maar door wie? De echtheid van de pastorale brieven wordt door velen betwijfeld. 80 tot 90 procent van de onderzoekers menen dat de brieven niet door Paulus maar door iemand uit de latere 'school' van Paulus op schrift werden gesteld. Men pleit voor een datum tussen 80 en 100 n.Chr. Sommigen pleiten voor een nog latere datum, na 150, omdat deze brieven niet voorkomen bij Marcion. Dat is natuurlijk geen dwingend bewijs. Tertullianus (begin 3^e eeuw) beweerde in zijn *Adversus Marcion* dat deze de pastorale brieven wel kende maar verwierp.⁶ Hieronder volgen in enkele alinea's de argumenten pro pseudepigrapha, telkens met een tegenargument.

In het boek Handelingen vinden wij niets terug van de contacten tussen Paulus en Titus. We lezen daar wel dat Paulus één keer in Kreta is geweest, maar dat is als gevangene op weg naar Rome, we vernemen niets over Titus. Ook schrijft Paulus in de eerste brief aan Timoteüs dat hij Timoteüs in Efeze heeft achtergelaten, terwijl hij zelf naar Macedonië gaat. Maar volgens Handelingen is Timoteüs daar in gezelschap van Paulus.⁷ De enig mogelijke oplossing voor deze en enkele andere tegenstrijdigheden tussen de pastorale brieven en Handelingen bestaat erin aan te nemen dat Paulus na zijn gevangenschap in Rome nog zendingsarbeid heeft verricht, o.a. op Kreta. De woorden waarmee de tweede brief aan Timoteüs eindigt: "Mijn bloed wordt al als een offer uitgegoten, het moment waarop ik heenga nadert", moeten dan betrekking hebben op een tweede gevangen verblijf in Rome. De kerkvader Eusebius heeft het over dit tweede bezoek van Paulus aan Rome:

Men zegt dat Paulus daarna zijn zaak heeft bepleit en weer uitgezonden is in de dienst der prediking; bij een tweede bezoek aan Rome zou zijn leven daar als martelaar beëindigd zijn. Toen hij weer gevangengenomen was, schreef hij zijn tweede brief aan Timoteüs; daarin maakt hij zowel melding van het eerste pleidooi, dat hij hield, als ook van zijn aanstaande sterven.⁸

6 *Adversus Marcion* 5:21.

7 Paulus' einde, gevangenschap in Rome: 2 Tim.1:16-17; 4:6-8. Macedonië: 1 Tim.1:3. Hand.20:4.

8 Eusebius, *Kerkgeschiedenis*, 2:22:2.

Het woordgebruik in de pastorale brieven is verschillend van dat in de andere brieven. De grammaticale stijl is anders (bijv. gebruik van voorzetsels) en de stijl is minder kleurrijk. Begrippen die Paulus in andere brieven vaak gebruikt, zoals ‘gerechtigheid’, ‘geloof’, ontbreken in de pastorale brieven. Maar woordgebruik en stijl zijn geen doorslaggevende argumenten bij het beoordelen van de echtheid van een brief. Paulus kan in een persoonlijke brief een andere stijl gebruiken dan in een brief gericht aan een gemeente, de verschillende inhoud kan eveneens een andere stijl tot gevolg hebben, mogelijk werd de brief op schrift gesteld door een secretaris die zoals bekend zijn eigen stijl hanteerde.

In de pastorale brieven wordt het geloof eerder zakelijk omschreven: het gaat om de ‘heilzame leer’, de ‘leer van God’. Tegenover onzinnige speculaties staat ‘de waarheid’ die ‘gekend’ kan worden. In brieven aan de gemeenten daarentegen wordt meer de relatie met Christus benadrukt, doorgaans middels de uitdrukking ‘in Christus’: “Zo moet u ook uzelf zien: dood voor de zonde, maar *in Christus* Jezus levend voor God.” Dit verschil in benadering kan echter te maken hebben met het gevaar van dwaalleringen, waardoor het noodzakelijk werd de inhoud van het geloof, of van de ‘waarheid’ op de voorgrond te plaatsen.⁹

Het gemeenteleven wordt anders beschreven dan in de brieven aan de gemeenten. In de brief aan de Korintiërs zien we een charismatisch enthousiaste kerk zonder veel structuur. Paulus noemt daar door elkaar: apostelen, profeten, leraars, ‘krachten’, gaven van genezing, mensen die helpen, anderen die besturen, mensen die in tongen spreken. Maar in de pastorale brieven is alles meer geordend en spreekt Paulus over ‘het ambt’ van opziener, over oudsten en diakenen, en voor het uitoefenen van die ambten wordt een aantal eisen gesteld. Nu is het inderdaad mogelijk dat de gemeente geëvolueerd is naar een hogere graad van organisatie. Toch moet erop gewezen worden dat reeds in de vroege brief aan de Filippiëzen gesproken wordt over opzieners en diakenen; deze ‘ambten’ bestonden toen dus blijkbaar al. Het is trouwens goed mogelijk dat de verschillende kerken een verschillende graad van ontwikkeling kenden.¹⁰

De in de pastorale brieven genoemde dwaalleringen horen volgens een aantal onderzoekers niet thuis in de periode waarin Paulus leefde.

9 Geloof als ‘leer’: 1 Tim.1:10; Tit.2:10. ‘Kennen’ van de ‘waarheid’: 2 Tim.2:25; 3:7. ‘In Christus’: Rom.6:11; 8:1; 12:5, enz. Dwaalleringen: 1 Tim.1:3; 6:3-5.

10 Korinte: 1 Kor.12:28-30. Opzieners: 1 Tim.3:1-7; Tit.1:7-9. Diakenen: 1 Tim.3:8-13. Oudsten: 1 Tim.5:17-19. Opzieners en diakenen: Fil.1:1.

Over welke dwaalleringen gaat het? In de brief aan Titus gaat het om joodse gelovigen, waarschijnlijk afkomstig van Kreta, die de christenen allerlei regels willen opleggen die te maken hebben met de wet (voedselwetten?). Ze houden zich tevens bezig met dwaze speculaties en geslachtsregisters. Ook in de eerste brief aan Timoteüs worden 'verzinsels' en 'eindeloze geslachtsregisters' genoemd en gaat het over mensen die het huwelijk verbieden en dwingen tot onthouding van voedsel. In het slot van deze brief wordt de dwaalleer geduid als 'ten onrechte genoemde kennis (*gnosis*)'. In de tweede brief aan Timoteüs wordt nog genoemd dat zij beweren dat de opstanding reeds heeft plaatsgehad.¹¹ Het gaat hier dus om een joodse, ascetische leer die 'gnostisch' genoemd wordt en als bijzonder kenmerk heeft het zich verdiepen in geslachtsregisters. De geslachtsregisters doen denken aan het pseudepigrafische boek Jubileeën, waarin oudtestamentische geslachtsregisters door joden bewerkt waren. Volgens sommige onderzoekers hebben we in de pastorale brieven te maken met een syncretisme van joodse en gnostische elementen. Uitgewerkte gnostische systemen vinden we pas in de 2^e eeuw. Maar of dáár in de pastorale brieven tegenin wordt gegaan is allerm minst zeker; de brieven bieden daartoe te weinig informatie. De genoemde dwaalleringen hoeven niet van na-paulinische oorsprong te zijn.

Men kan zich ten slotte afvragen waarom iemand de vorm van een persoonlijke brief aan een medewerker zou hebben gekozen om Paulus' gedachten te propageren. Die vorm lag immers niet voor de hand, aangezien alleen de kleine brief aan Filemon als voorbeeld bestond. Een brief aan een gemeente zou veel sterker de indruk hebben gewekt dat het om een brief van Paulus ging.

11 Tit.1:10-16; 3:9. 1 Tim.1:4; 4:3-7; 6:20; 2 Tim.2:17-18.